

Література

1. Астаф'єва М., Воронич Г. Словник гуцульських говірок Річки та Яворова [Текст] / Марія Астаф'єва, Ганна Воронич. – Івано-Франківськ, 2014. – Т.1.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови [Текст]. – Київ; Ірпінь, 2001. – 1440 с.
3. Весілля: У 2 кн. / Упор. М. Шубравська. – Київ, 1970. – Т. 1.
4. Войтович В. М. Українська міфологія [Текст] / В. М. Войтович. – Київ, 2002. – 664 с.
5. Горбач О. Словник діалектної лексики південноволинської говірки сіл Ступно й Мошаниця, кол. повіту Здолбунів [Текст] / Олекса Горбач // Зібрані статті: Історія мови. Діалектологія. Лексикологія. – Мюнхен, 1977. – Т.5. – С. 434–523.
6. Жайворонок В.В. Знаки етнокультури: словник-довідник [Текст] / В. Жайворонок. – Київ, 2006. – 706 с.
7. Керлот Х. Словарь символов [Текст] / Х. Керлот. – Москва, 1994. – 608 с.
8. Сімович О. Словник вербальних символів: калина [Текст] / Оксана Сімович // Діалектологічні студії. 5: Фонетика, морфологія, словотвір [збірник наукових праць]. – Львів, 2005. – С. 287–297.
9. Словарь української мови / За ред. Б.Грінченка: У 4 т. – Київ, 1907.
10. Словник української мови: В 11 т. – Київ, 1970–1980.
11. Словник символів / За ред. О. І. Потапенка, М. К. Дмитренка. – Київ, 1997. – 156 с.

УДК 811.161.1'37

МОВА ЯК СПЕЦІАЛЬНА СИСТЕМА ОРГАНІЗАЦІЇ ЛЮДСЬКОГО ДОСВІДУ

Валентина Сімонок,

доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри іноземних мов №1
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Висвітлено принцип мовної відносності, який дозволяє створити картину всесвіту при схожості або співвідносності мовних систем, та принцип мовної додатковості, який означає, що в мовній картині світу крім центральних є периферійні ділянки, які залишаються за межами логічного відображення.

Ключові слова: принцип мовної відносності, всесвіт, мовна система, та принцип мовної додатковості, периферійна ділянка, логічне відображення.

The article deals with the principle of linguistic relativity, which allows to create a picture of the universe due to similarity or correlation of language systems and the principle of language complementarity, which means that besides central areas there are peripheral areas in the language picture of the world that remain outside the logical reflection.

Key words: the principle of linguistic relativity, the universe, language system and the principle of language complementarity, a peripheral area, logical reflection.

Актуальність. Дійсність, що не має меж у своїй різноманітності, відбивається у свідомості людини за допомогою дискретних одиниць мови. Загальновідомим є той факт, що реальність уявляється в цілому однаково народами, які знаходяться на одному рівні соціального розвитку, вона переломлюється крізь призму їхніх мов у вигляді нетотожних відрізків, що відбивається у лексико-семантичних системах мов. У випадку, коли певні об'єкти номінації є життєво важливими для однієї нації і другорядними для іншої або навіть відсутні в екстралінгвістичному оточенні цієї нації, розрізнення у системах значень перебувають на поверхні і не потребують будь-яких коментарів: вони пояснюються виключно екстралінгвістично.

Поняття, відомі одній нації через словесне їхнє втілення, але незнайомі іншій, тобто не мають у національній мові словесного вираження, є для другої нації абсолютними вербальними лакунами. Самі ж об'єкти номінації, властиві певному мовному колективу, називають власне реаліями. Серед абсолютних вербальних лакун виділяються абсолютні номінативні лакуни (наприклад різна кількість відтінків снігу у французькій та ескімоській мовах і, відповідно, різні межі між поняттями) і етнографічні диференціації, що не мають аналогів в інших мовах. На думку Б.Рассела, об'єкти номінації, невідомі даній мові, є зовсім не досяжними для її носіїв [3, с. 2-14]. Зрозуміти значення слів, які номінують відсутні для даного мовного колективу реалії, можна, але для цього треба володіти лінгвістичними знаннями цих значень.

Вже в античні часи виникає ідея мовної спорідненості, яка остаточно запанувала в науці з кінця XVIII і особливо в XIX ст. Наприкінці XVIII ст. англійський дослідник Дж.Джонс, німецький філолог Ф.Шлегель висловлюють думку про існування в минулому прамови, яка стала джерелом усіх сучасних індоєвропейських мов. І хоч рівень тогочасної науки не дозволяв досягнути витоків прамови і її цілісну систему, через що уявлення тогочасних учених про прамову були багато в чому хибними, сама ідея походження індоєвропейських мов із спільного джерела була плідною і розвивалася в подальшому як в індоєвропейській сім'ї мов, так і в інших мовних сім'ях.

Протягом XIX ст. кілька поколінь мовознавців проводили активне вивчення порівняльної граматики мов індоєвропейської сім'ї й окремих її груп. При цьому спонтанно виявилось, що спільні корені й лексеми зумовлені двома причинами: по-перше, спільністю походження мови, що є питомою для всіх мов, які належать до сім'ї, і, по-друге, запозиченнями пізнішого часу, які виникають унаслідок мовних контактів.

У XIX ст. основна увага дослідників була зосереджена на питаннях становлення й розвитку фонетичного та граматичного складів мов. На кінець століття, із посиленням пошуків законів розвитку мов, у поле зору потрапляють і закономірні семантичні зміни слів.

У середині минулого століття В.Гумбольдт звернув увагу на своєрідність відображення дійсності у різних мовах. Наріжним каменем його теорії стала концепція мови як «духу народу» [2, с. 267]. На його

думку, головне призначення мови – перетворювати світ у думки, тобто мислення народу визначати мовою. У ХХ ст. до теорії В.Гумбольдта звернулися мовознавці різних напрямків. Вони висловлювали думку, що поведінка людей перебуває під впливом мови, яка є засобом спілкування в даному суспільстві, і що повне усвідомлення дійсності неможливе без мови. Довкілля – це безладний потік різноманітних вражень, закон і порядок у який вносить мова. Але у кожній мові свої власні форми, тому й дійсність уявляється по-різному людям, які розмовляють різними мовами. Мова виступає як спеціальна система організації людського досвіду. Звідси робиться узагальнення, що й логіка не відбиває дійсності, а залежить цілком від мови. Згідно з принципом мовної відносності такі фізичні явища дозволяють створити подібну картину всесвіту лише при схожості або принаймні співвідносності мовних систем.

Г. Брутян, на протипагу принципу мовної відносності, висунув принцип мовної додатковості, який полягає у тому, що у мовній картині світу (МКС) є, крім центральних, периферійні ділянки, які залишаються за межами логічного відображення. Через словесні образи і мовні моделі відбувається додаткове «бачення світу». Мовне моделювання світу отримують у вигляді логічного відображення, що забезпечує створення більш «повної картини довкілля у свідомості людей» [1, с. 57]. Однак і ця теза не знайшла загального визнання.

Згідно з концепцією Л. Вайсгербера, мова перетворює навколишній світ в ідеї. Мова – це безперервна діяльність, яка визначає спосіб сприйняття дійсності. Мови різних народів – це різні картини світу [4, с. 59]. Але не слід забувати таке поняття, як «наївна картина світу», яка присутня у мовному мисленні усіх без винятку народів і передається з покоління в покоління. Звісно, що наївна картина світу може підлягати зміні у зв'язку із рухом народу вперед на шляху до пізнання явищ дійсності, але її базові поняття, як правило, залишаються незмінними. Разом з тим наївна картина світу у народів, що перебувають на одному рівні соціально-історичного розвитку і живуть поряд, продовжує відбивати специфічні риси мовного мислення цих народів. Наголошуючи на своєрідності мовних картин світу, дослідник і його однодумці залишають поза увагою те спільне, що є в мовах, і дозволяє порівнювати ці картини світу. Насправді мова відбиває те, що пізнає людина. Мова не вносить порядок у природу, хоч формує мислення, фіксує закони довкілля, відкриті людиною. Оскільки для різних мов є спільним об'єкт відображення, мова може служити засобом зв'язку між людьми. Деталі у вираженні окремих явищ у мові та їх ступінь не впливають на концептуальну картину світу (ККС).

Так, у мовах сучасного європейського культурного ареалу спостерігається безумовна єдність у тому, що стосується центральної ролі серця як зосередження емоцій, разом із тим щодо сприйняття інших органів спостерігається розходження. Зокрема в українській наївній картині світу серед джерел емоцій у тілі людини повністю відсутня селезінка, чого не можна сказати про західноєвропейські мови, наприклад французьку: *ne pas se fouler la rate*, «не навантажувати себе роботою» буквально «не м'яти собі селезінку» або *dilater la rate* – «розсмішити до сліз», буквально «розтягнути селезінку». З іншого боку, всі європейські мови ігнорують нирки, в той час як у китайській наївній картині світу у них поряд із серцем локалізується частина емоцій. У мовах Західної Африки центральну роль у наївній картині світу відіграє печінка як місце зосередження емоцій.

Л. Вайсгербер вважав, що мовна форма визначає зміст, отже коли в мові немає певної форми, то в ній немає й відповідного поняттєвого змісту, тим самим мовці не сприймають окремих реалій. Однак це зовсім не так. Хоч у мові слов'янина немає окремих слів на позначення пальця на руці й на носі, а в мові француза є *doigt* і *orteil*, це не означає, що слов'янин і француз по-різному сприймають об'єктивну реальність і що слов'янин не розрізняє самі ці предмети і їх відмінності.

Стосунки людини з об'єктивною реальністю здійснюються не тільки за допомогою мови. Мова, незважаючи на її величезну роль в аналізі й класифікації фактів і явищ реальної дійсності, не може відокремити людину від безпосереднього існування в цій дійсності і постійного до неї пристосування. Однією з форм пристосування є збагачення мови новими одиницями, які відбивають нові здобутки пізнання, в тому числі в практичній діяльності. Запозичення є однією з форм освоєння досвіду, зокрема досвіду народів, з якими інший народ перебуває в контакті.

Розглядаючи такі величини, як мова, мислення і об'єктивний світ, слід визнати, що мова є похідним явищем від об'єктивного світу. Вона відбиває діяльність, мислення й матеріальні умови, в яких ця діяльність відбувається. Відбиваючи в собі об'єктивний світ і свідомість, що його відображає (а процес відображення не має дзеркального характеру), кожна мова здійснює це неоднаково. Ця неоднаковість відображення може бути пояснена різними причинами.

По-перше, здійснюють свій вплив матеріальні і соціальні умови існування носіїв мови.

По-друге, людська свідомість пізнає об'єктивну реальність шляхом постійних пошуків, у процесі яких люди можуть і помилятися, що відбивається на мовах різних людських колективів і створює різноманітні «картини світу».

По-третє, кожна мова має свою власну структуру. Ця внутрішня система пов'язана закономірними відношеннями, що існують між її частинами, і включення до неї нових фактів завжди відбувається залежно від цих відношень. Нарешті, сукупність мовних значень не є чимось незмінним, як і все в світі. Це – інтелектуальні зміни мови, яка, на перший погляд, має бути більш однорідною, але містить у собі велику кількість змін, зумовлених багатьма причинами. Тут діють сили, які не можна досягти розумом і визначити за допомогою понять. Фантазія і почуття викликають індивідуальні образи, в яких відображається індивідуальний характер народу. В цьому разі той самий зміст може бути виявлений у безмежній кількості форм. Це стосується не тільки мови цілого народу, а й мови окремого індивідуума, що пояснюється багатьма внутрішніми і зовнішніми чинниками. У цій царині виявляється національна своєрідність мови, породжена національною своєрідністю бачення світу.

Означений процес пояснюється тим, що людина у процесі пізнання природи наближається до неї і виробляє своє внутрішнє сприйняття залежно від того, у які відношення вступають духовні сили.

Мова перебуває в безперервному розвитку у зв'язку зі змінами в суспільстві. У науковій літературі відзначалося, що мова кам'яного віку не могла б задовольняти потреби сучасного суспільства, та й приклад мовної історії останніх двох сторіч, особливо позначеної змінами структури мови під впливом бурхливого науково-технічного, економічного, культурного розвитку протягом ХХ ст., підтверджує це. Наші предки (українці, росіяни, німці та ін.) минулого сторіччя (якщо уявити таку можливість) ледве розуміли б свою рідну мову в сучасному її функціонуванні в певних сферах діяльності, у той час як ми їхню чудово розуміємо. Рано чи пізно у процесі розвитку виникає невідповідність між наявним у певний момент станом мови і необхідністю вираження нею нових явищ, думок. Така необхідність задовольняється, з одного боку, змінами в мові внаслідок внутрішніх процесів, з другого – шляхом запозичування в результаті суспільних контактів.

Питання контактів, незважаючи на його нібито очевидну простоту, складне хоч би через різноманітність і багатоаспектність таких етнічних контактів українців, їхніх предків з різними народами у різних напрямках - схід, захід, південь, північ. Про них багато чого можуть розповісти самі слова, серед яких у нашій мові є лексеми англійського, французького, німецького, італійського, іспанського, голландського, португальського походження. Одні з них потрапляли в українську мову безпосередньо, інші – через посередництво інших мов.

Оцінюючи запозичені слова з погляду тривалості їх функціонування в українській мові, можна виділити серед них давні, що ввійшли ще в дописемний період, ті, що входили на різних історичних етапах контактів українського народу з іншими народами у писемний період розвитку мови, і ті, що входять до нашої мови нині і щодня, через постійну взаємодію з іншими мовами.

Аналіз історії й суспільно-політичних причин запозичування слів в українську мову з європейських доводить, що означений процес розпочався на давніх історичних етапах. Протягом історії входження в українську мову запозичень із романських і германських мов спостерігається певна хронологічна послідовність, особливо на початкових етапах контактування з тією чи іншою мовою. Пізніше диференціація відбувається не за хронологією, а за сферами функціонування, що дозволяє виявити певну кореляцію етнічних і соціальних аспектів: з французької мови запозичуються назви, пов'язані з модою, побутом; з німецької – з ремісничою, військовою справами; з англійської – з економікою, технікою, спортом. Цей процес із економічним, соціально-політичним, культурним розвитком суспільства поступово прискорювався.

Література

1. Брутян Г.А. Гіпотеза Сепира-Уорфа / Г. А. Брутян. – Єреван: Луйс, 1968. – 66 с.
2. Гумбольдт В.О. О различии строения человеческих языков и его влияние на духовное развитие человеческого рода / В.О. Гумбольдт. Избранные труды по языкознанию. – М.: Прогресс, 1984. – 297 с.
3. Rassel B. Logical positivism / B. Rassel // *Revue Internationale de philosophie*. – 1950. – V. 4. – № 18. – P. 2-14.
4. Weisgerber L. Vom Weltbild der deutschen Sprache / L. Weisgerber Dusseldorf, 1950. – 296 p.

УДК 811.161.2'374

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОГО МОВОМИСЛЕННЯ В ІНТЕГРАЛЬНО-ІДЕОГРАФІЧНОМУ ВИМІРІ

Наталія Сніжко,

кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу лексикології та лексикографії Інституту української мови НАН України

Запропонована методологія інтегрально-ідеографічного вивчення історії українського мовомислення з використанням інформаційних баз словників різних типів, укладених в Україні та за кордоном упродовж XVII – XXI ст.

Ключові слова: історія українського мовомислення, зведений словник, інтегральна лексикографія, інтегрально-ідеографічне моделювання, макронаукова парадигма.

The author proposed a methodology of integral ideographical research of the history of the Ukrainian lingual thinking based on informational basis of various Ukrainian dictionaries published in Ukraine and abroad during XVII – XXI centuries.

Keywords: history of Ukrainian lingual thinking, summary word index, integral lexicology, integral ideographical modelling, macro scientific paradigm.

Початок ХХІ ст. позначений утвердженням макронаукової парадигми знань, яка охоплює надбання нових лінгвістичних галузей (лінгвокультурології, лінгвоконцептології, лінгвофілософії, етнолінгвістики, соціолінгвістики, інтегральної лексикографії та ін.) й спрямована на комплексне дослідження історії України й української мови.

Українськими вченими формуються наукові засади дослідження мовної картини світу та української концептосфери (П. Ю. Гриценко, Н. Ф. Клименко, Л. А. Лисиченко, П. В. Мацьків, Н. О. Мех, М. В. Скаб, Т. В. Радзівська, Н. В. Сніжко та ін.), упорядковуються зібрання авторських, нових та актуалізованих слів і значень (Г. М. Вокальчук, О. М. Демська, Є. А. Карпіловська, А. М. Нелюба, Н. М. Сологуб, Л. В. Струганець, О. М. Тищенко та ін.), укладаються загальномовні й аспектні словники з оновленими реєстрами (І.С. Гнатюк, В.В. Жайворонок, А.О. Симоненко, В. Г. Скляренко, Т. В.